

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 7/2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
- Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Лисиченко Л. А., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- Юр'єва К. А., д-р. пед. наук, проф. (Харків)
- Богданова І. Є., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Нестеренко Н. П., канд. пед. наук, доц. (Харків)
- Руденко С. М., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Нелюба А. М., д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Степаненко М. І., д-р філол. наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Ухвалила вчена рада українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 4 від 26 жовтня 2020 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2020. — Вип. 7. — 211, [1] с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

Ольга Ткач, Дар'я Єршова

НАЗВИ СЛОБОЖАНЬСЬКОГО ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ ЯК ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ СКЛАДНИК
ТЕКСТІВ Г. Ф. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА 100

Яна Василенко

СЛОВО, ФРАЗА, ТЕКСТ З «ІНШОКРАЄВОЮ» СЕМАНТИКОЮ. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ
АСПЕКТ 105

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ 116

Ярослав Голобородько

АРОН КОПШТЕЙН: ХЕДЛАЙНЕР МОЛОДОЇ ПОЕЗІЇ 1930-Х (МАРКЕРИ СОЦІУМНОЇ,
ХУДОЖНЬОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ) 117

Анатолій Новиков

ДОВЖЕНКО Й ХАРКІВ 130

Оксана Румянцева-Лахтіна

СИМВОЛІКА СІМЕЙНОЇ САГИ «ВОЛИНЬ» У. САМЧУКА В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКОЇ
ЧАСОПРОСТОРОВОЇ ВЕРТИКАЛІ 137

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ 144

Олена Садох, Наталія Варич

ОСВІТНЯ САМОДОСТАТНІСТЬ, АБО ШКОЛА НАВПАКИ 145

РЕЦЕНЗІЇ 149

Наталія Щербакова

ПРО УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА Й НЕ ТІЛЬКИ 150

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДІ 153

Надія Баско

МІСЦЕ І РОЛЬ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА
«ЗАЛИШЕНЕЦЬ. ЧОРНИЙ ВОРОН» 154

Ірина Біловол

ТВОРЧИСТЬ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СЕНТИМЕНТАЛІЗМУ 155

Влада Бірюкова, Катерина Корнієць

ЛОГОПЕДИЧНИЙ ТЕКСТ ЯК АКТИВІЗАТОР ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ . . . 158

Ельвіра Готовицька

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕОЛОГІЗМІВ ЗІ СФЕРИ МОДНОЇ
ІНДУСТРІЇ 160

Наталія Щербакова

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ПРО УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА Й НЕ ТІЛЬКИ

(Рецензія на монографію: Поповський А. Дециця про українські прізвища. Дніпро: Ліра, 2020. 300 с.)

Сучасна ономастика — це галузь наукового знання, що сьогодні виконує чи не найважливішу функцію — повертає українців в Україну. Свідченням того є гострі соціально-політичні події в нашій державі від кінця 2013 року і до цього часу, що зумовили порушення питання про глобальне переосмислення чинного ойконімікону на теренах усїєї країни; спровокували гострі суперечки з приводу перейменування внутрішньоміських об'єктів, особливо в аспекті закону про декомунізацію, що регламентує перегляд офіційних географічних найменувань з метою нейтралізації залишків радянського минулого.

Усе це свідчить про важливі проблеми, що винесли на поверхню нагальну потребу: активізувати всі ресурси сучасного наукового знання, зокрема й гуманітарного, щоб надати українцям інструмент для відповіді на питання: чи є вони свідомими й відповідальними громадянами своєї держави, чи пересічними жителями зі стереотипною поведінкою «моя хата скраю», чи особами, які бачать своє майбутнє деінде.

Значна кількість публікацій (Д. Бучко, А. Гудманян, І. Железняк, Ю. Карпенко, М. Сюсько, Ю. Редько, М. Худаш, П. Чучка, В. Шульгач та ін.) на сторінках друкованих та електронних видань, присвячених українським власним назвам, засвідчує той факт, що науковці беруться за пояснення екстра- та інтралінгвальних чинників, які в різний час спричинили зрушення в офіційному й неофіційному українському ономастиконі загалом і в царині антропонімів зокрема.

Якщо дослідження географічних власних назв здебільшого служать для встановлення мотиваційних ознак їх виникнення, акцентують на відбитті в лексико-семантичній структурі ойконімів ландшафтних особливостей території, історичних умов заселення, соціально-культурної і мовної специфіки контактування творців власних назв, то ономастичні номінації людей стимулюють учених показати джерела й алгоритм пошуку інформації про історію мало не кожної сім'ї.

Про таку причину зазначає А. М. Поповський у передмові рецензованої студії: «До цієї праці спонукала мене дрімуча байдужість значного українського загалу до пізнання походження свого імені, прізвища, прізвиська, таємничої крони історичного древа свого ж таки родоводу» [Поповський, с. 5]. Окрім того, автор наголошує на дослідженні прізвищ і в аспекті їх «свідомих спотворень <...> як носіями, так і чиновниками різних адміністративних інстанцій» [там само], що відбувалися в різні часи під впливом різних обставин.

А. М. Поповський у своїй монографії не лише згадує науковців, що уклали словники власних назв людей [Поповський, с. 8–10; 301–302], опублікували розвідки з окремих питань української антропонімії [Поповський, с. 10–11; 155–161; 232–233; 273–273], а й після кожного розділу (а їх 18!) подає чималий список джерел наукового, довідникового, публіцистичного, художнього характеру, де були зафіксовані досліджувані прізвища.

«Отже, маємо достатньо наукових праць для пошуку походження імен, прізвищ, прізвиць й відтворення утаємниченого древа свого роду. Було б тільки бажання і сила волі розчистити замулені джерела і воскресити для нащадків

історію своїх предків, їх роль у державотворчих процесах України; пройматися гордістю за їхні благородні діяння й об'єктивно осмислювати промахи та невдачі; примножувати своїми творчими успіхами славу й пошану родооводу» [Поповський, с. 9].

Результати наукового пошуку автор систематизував у вигляді 18 розділів, кожен з яких присвятив окремому типу українських прізвищ: що мають за основу певне слово (як-от *борщ, лобода, хам, лихий/лихо, штани, білий, їжа, сам/само, кривий*) або числівниковий компонент; що є односкладовими за своєю структурою; що пов'язані з бджільництвом, юриспруденцією; що утворилися від лексем-репрезентантів лексико-семантичного поля «прислужництво»; що етимологічно позначали перевертнів; що мають різні ознаки зросійщення.

Кожен розділ структуровано загалом у такий спосіб: спочатку наведено інформацію про походження лексеми чи компонента, що становив мотиваційну основу прізвища; далі подано історико-культурологічний коментар про поширеність/ важливість/ ту чи ту роль у житті українців названого стрижневим словом явища; обов'язково згадано прізвища дослідників, які в певних аспектах вивчали або ключову для розділу номінацію в лексичній системі української мови, або структурно-семантичні характеристики окреслених власних назв людей, або регіональні особливості поширення антропонімів. Окрім того, А. М. Поповський намагався чи не в кожному розділі залучити коментар про частотність уживання тих чи тих прізвищ; про творення фразеологічних одиниць із тим чи тим стрижневим апелятивним компонентом, що став основою для творення власних назв; надати інформацію про семантичну структуру мотиваційної лексеми, розвиток у ній переносного значення і внаслідок цього активного творення онімів.

Не можна не згадати й апеляцію до творів української літератури, написаних у різні часи (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, С. Руданський, О. Стороженко, М. Коцюбинський, О. Вишня, Є. Ф. Маланюк, Ю. М. Мушкетик, О. Гончар, В. Сосюра, М. Стельмах, В. Симоненко, П. Глазовий, І. Драч, Л. Танюк, Д. Павличко, Л. Костенко, В. Скуратівський та ін.), щоб за допомогою художнього тексту продемонструвати потужний стилістичний потенціал питомо українського антропонімікону.

Важливим з позиції логіки викладу є групування прізвищ у межах кожного розділу за способами й продуктивністю моделей творення антропонімів. Скажімо, у розділі, присвяченому прізвищам із числівниковою основою [Поповський, с. 190–202] зазначено, що такі прізвища «витворилися <...> здебільшого у сполученні з афіксами чи повнозначними словами» [Поповський, с. 190]. Далі читаємо: «Прізвища, утворені за допомогою означально-кількісних числівників, діляться на три групи. Найпродуктивнішою з них є група з власне кількісною числівниковою основою + афікси *Єднак, Вторак, Третьцький*. <...> Їм поступаються прізвища, в основу яких лягли збірні числівники типу *Двоєнко, Шестера, Семерня*. <...> Дробові числівники порівняно непродуктивні: у цьому процесі беруть активну участь лише пів, полу, півтора// полтора — *Півлюд, Полуситок, Півторак*» [Поповський, с. 190–192]. Однак, на наш погляд, при такому аналізі мало назвати чималий корпус антропонімів у порядку зростання числа чи зазначити весь список прізвищ із дробовим числівником в основі, хотілося б побачити коментар щодо активності інших елементів твірної основи. Так на с. 197 автор зазначає, що «особливою активністю у творенні українських антропонімів визначається числівник *сім*», але не пояснює частотність / нечастотність інших компонентів основи (*-батько, -пал, -вол, -град, -волос, -кос, -літ, -шкур* тощо). Адже думка відомого знавця української

діалектології, історії мови, ономастики, яким є А. М. Поповський, удокладнила б знання українців про особливості творення тих чи тих прізвищ.

У цьому розділі акцентовано, що «невелику групу становлять прізвища, утворені від неозначено-кількісних числівників: *Малохатько, Малороб, Багатожон, Багатоніг*» [Поповський, с. 193]. Суфіксація характерна для творення прізвищ з простими числівниками в основі: *Першак, Одинченко, Третьякевич, Восьмич, Четверик, Сімко, Шестеренник, Сімович, Одинюк, Першук, П'ятусь, Осьмух, Одинчак, Одинчик* (там само); явище префіксації зафіксоване зрідка: *Подвійко, Безчетвертний* (там само). І далі читаємо: «Для цього типу антропонімів властиве творення за допомогою основоскладання (синтаксико-морфологічний спосіб): <...> *Однобочко, Одноволенко, <...> Двошапка, Триколенко*» [Поповський, с. 193–194]. «Найпродуктивнішим способом творення досліджуваних назв є морфологічний спосіб, менш продуктивним — лексико-синтаксичний та лексико-семантичний способи» [Поповський, с. 197].

Думаємо, що потребує уточнення авторська позиція щодо вживання як синонімічних термінів «основоскладання» і «синтаксико-морфологічний спосіб словотворення», оскільки наведені приклади засвідчують творення прізвищ морфологічним способом — основоскладанням, а синтаксико-морфологічний спосіб «полягає у трансформації слів однієї частини в інші зі збереженням зовнішньої форми, але зміною семантики та граматичних ознак слова, зокрема деяких морфологічних категорій і синтаксичної функції» [Олексенко, Павлова, с. 56]. Окрім того, вважаємо, що детальніше групування досліджуваного антропонімного матеріалу за способами творення значно поглибило б знання всіх, хто цікавиться ономастикою, а також іншими розділами науки про українську мову.

Хотілося б звернути увагу на окремий розділ, присвячений причинам і наслідкам зростання, а також трансформаціям українських прізвищ на фонетико-графічному й граматичному рівнях мови, що, на наш погляд, може бути підставою для багатьох носіїв таких власних назв переглянути особливості їх запису в офіційних документах.

Уважаємо, що фокус майбутніх студій з української антропонімії становлять висновки-рекомендації автора щодо прізвищ зі спонукальним компонентом: «Прізвища такого типу — явище феноменальне. Це генокод і духовний скарб українського народу. А тому вони потребують глибокого наукового вивчення» [Поповський, с. 29].

Запропоновані міркування свідчать про одне: дослідження науковців рівня А. М. Поповського — це не «дециця про» окремі явища в системі знань про українську мову та певні її одиниці; це енциклопедія українства, що формує позитивну національну самосвідомість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олексенко О. А., Павлова І. А. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: [навчальний посібник]. Харків: вид-во Іванченка І. С., 2018. 276 с.
2. Поповський А. Дециця про українські прізвища: [монографія] Дніпро: Ліра, 2020. 300 с.